

vrata u snalaženju – bivanju u svijetu »nesigurnog značenja«.

Šesta tematska cjelina, naslovljena »Integrativnost, skrb i psihoprotekcijizam«, sadrži pet radova. Ovu cjelinu otvara zajednički rad »The Mythical Pursuit of Happiness – A Mirage of Happiness. A Brief Overview of the Philosophy of Happiness« (»Mitska potraga za srećom – fatamorgana sreće. Kratak pregled filozofije sreće«) Darije Rupčić Kelam i Ivice Kelama. Autor i autorica dotiču se definiranja »potrage za ključem osobne sreće« u dvadeset i prvom stoljeću, kao i elemenata autentičnosti kroz dublju (emocionalnu) spoznaju sebe i drugih. Jelena Seferović svojim radom »History of the Foundation and Activities of the 'Adult Shelter of the National Committee of the City of Zagreb'« (»Povijest osnutka i djelovanja 'Prihvatista odraslih Narodnog odbora grada Zagreba'«) doprinosi saznanju o aktivnostima vezanim uz zbrinjavanje pripadnika ranjivih skupina u ustanovama socijalne skrbi na području grada Zagreba, s posebnim naglaskom na Prihvatilište odraslih Narodnog odbora grada Zagreba u razdoblju od 1953. do 1978. godine. Zanimljivosti koje proizlaze iz navedene dokumentacije mogu se shvatiti kao »ideja za socijalnom jednakošću«, tj. zrela »orijentacija na zaštitu većine ljudi sa psihičkim poremećajima« (str. 577). Nadalje, Kristina Lekić Barunčić u radu »Epistemic Injustice, Autism and the Neurodiversity Movement« (»Epistemička nepravda, autizam i pokret neuroraznolikosti«) ispituje jesu li autistične osobe ranjive na »epistemičke nepravde«, pozivajući istovremeno na pravdu za osobe dijagnosticirane s nekom vrstom autizma. Thaddeus Metz u radu »A Relation Theory of Mental Illness – Lacking Identity and Solidarity with Others« (»Relacijska teorija mentalnog zdravlja – pomanjkanje identifikacije i solidarnosti s drugima«) objedinjuje dimenzije mentalnih bolesti i savjetuje da se prouči onkraj ustaljenih »zapadnjačkih« vidika na bolesti tih relacija, sugerirajući ujedno i nove vrijednosne pravce koji dijelom vuku korijene iz afričke filozofske tradicije. Zbornik se zaključuje radom »Antropologija Viktora E. Frankla« Damjana Kovača, koji na zanimljiv način progovara o specifičnim aspektima Franklove antropologije i logoterapije.

Za kraj treba reći da ovaj zbornik predstavlja veliku pomoć i vrijedno proširenje u domeni domaćeg istraživanja integrativne bioetike – u različitim sekvencama i vezujućim sub-disciplinama. Valja čestitati uredniku na uloženom trudu, kao i na nastojanju da kroz višegodišnji znanstveni raspon »poploči« put u rasvjetljavanju raznih *aporija* – kako onih znanih, tako i onih koje tek treba otkriti. U tom smislu, ovaj zbornik valja shvatiti kao poticaj budu-

ćoj sveučilišnoj nastavi, odnosno kao svojevrsni »orijentacijski priručnik« za daljnja istraživanja temeljnih integrativno-bioetičkih predmetnih i metodičkih postulata – od psihe, zdravlja i društvene odgovornosti, preko življenja i djelovanja do destigmatizacije osoba sa psihičkim poteškoćama.

Bruno Bogović

Lars Fredrik Händler Svendsen

Filozofija laži

TIM press, Zagreb 2021.,
prev. Mišo Grundler

Filozofija laži (norv. *Løgnens filosofi*, 2020.) još je jedna u nizu knjiga Larsa Fredrika Händlera Svendsena, norveškog profesora filozofije sa Sveučilišta u Bergenu, koja je 2021. godine prvi put tiskana na hrvatskome jeziku u nakladništvu TIM pressa. Spomenuti niz ovim je izdanjem došao do brojke deset te se sada sastoji od sljedećih naslova: *Strah* (2010.), *Moda* (2010.), *Filozofija dosade* (2010.), *Filozofija zla* (2011.), *Filozofija rada* (2012.), *Filozofija slobode* (2014.), *Filozofija usamljenosti* (2017.), *Što je filozofija?* (2018.) i *Razumijemo li životinje?* (2019.). Izuzetno dobru popraćenost svojih djela u okvirima Republike Hrvatske prepoznao je i sâm autor, koji je u svibnju 2022. godine predstavio ovdje tematiziranu knjigu hrvatskom čitateljstvu i održao gostujuće predavanje na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu.

Autor analizu fenomena laži započinje introspekcijom u kojoj analizira odnos između sebe i laži. Svendsen ističe kako je prvu laž vjerojatno izrekao još kada je imao dvije ili tri godine i da je otada, kao gotovo svaki čovjek, lagao svima s kojima je bio u nekom odnosu. Naravno, učestalost je tih laži bila mala jer je, kako navodi, uglavnom govorio istinu s obzirom na to da nije »dobar lažac«. No to nije jedini razlog koji sprječava našeg autora da se okoristi ovim jezičnim alatom. Naime, autor skreće pozornost na odnos iskrenosti i kvalitete egzistencije: život iskrenog čovjeka puno je jednostavniji jer on ne treba pamtit duplo u svakoj interakciji u kojoj se nalazi. Ovdje ulazimo u komplicirani odnos između činjeničnog stanja i laži koji autor u svojoj analizi pokušava rasvijetliti. Kako bismo misaono za-

hvatili taj fenomen moramo najprije shvatiti što je to »činjenično stanje« i kakav je odnos činjeničnog stanja s istinom – onime što se obično shvaća kao »suprotnost laži«. Kako bi dodatno pojasnio taj odnos, Svendsen se referira na studiju *'Istina' kako je zamišljaju oni koji nisu profesionalni filozofi* Arnea Næssa (engl. *'Truth' as Conceived by Those Who Are Not Professional Philosophers*, 2014.), u kojoj je Næss proveo empirijsko istraživanje o poimanju istine nemalog broja ispitanika koji se profesionalno ne bave filozofijom. Najčešći je odgovor bio – svim filozofima poznat poučak – da je istina »ono što jest«. Na tome se tragu dobiva jasna veza između istine i činjeničnog stanja s obzirom na to da, kako navodi Svendsen, »izjava 'snijeg je bijel' istina je ako i samo ako snijeg zaista jest bijel« (str. 11). Međutim, iako je ovakvo shvaćanje istine razborito, ono nam nije dovoljno kako bismo jasnije razmotrili fenomen laži. Ako laž stavimo u »odnos s istinom«, onda se laž isključivo odnosi na »to što jest«, dok se zanemaruje mogućnost nepoznavanja »toga-što-jest« od strane onoga koji izriče neki »sud spram činjeničnog stanja«. Autor tako dolazi do zaključka da ne bi trebali postaviti laž u »odnos s istinom«, nego s »istinitosti«:

»Pitanje laže li netko ne zavisi o tome je li to što kaže istina ili neistina, nego o tome *misli* li da govori istinu ili neistinu. Ako ja u novinama pročitam da je netko osuđen zbog nekog zločina i prenesem tu informaciju vama, a u međuvremenu se ispostavi da je novinar pogreškom ispustio jedno 'nije' u tekstu i taj netko zapravo nije osuđen zbog zločina, jasno je da vam ja nisam lagao, iako sam rekao neistinu.« (Str. 13.)

Za razliku od istine, koja u teorijskom smislu ima razne interpretacije, istinitost odgovara uvjetima koji se odnose na svijest o nekom događaju koji subjekt ima u trenutku iskaza o određenom događaju. Ako ovu definiciju dovedemo u vezu s prethodnim primjerom iskazanom u citatu, postaje jasno da »laže li nas netko ili ne« ovisi o kvaliteti informacija koje taj netko i sâm posjeduje. Kako bi pojasnio uvjet kvalitativnog određenja istinitosti, Svendsen se poziva na teoriju Bernarda Williama, koji ističe da istinitost ima dvije vrline: »točnost« i »iskrenost«. Williams smatra da je iskrenost »to da čovjek govori nešto onako kako to shvaća« (str. 13), dok je točnost to »da se čovjek potrudio saznati činjenično stanje« (str. 13). Razumijevanje navedenih vrlina ključno je kako bismo shvatili potonju taksonomiju laganja. Naime, Svendsen ističe da se laganje dijeli na tri vrste laži, a koje je moguće razlikovati upravo prema njihovom odnosu s vrlinama istinitosti. Prva vrsta laganja je »istiništavnost« (engl. *truthiness*), koja se može prepoznati u manjku točnosti u zaključcima koje subjekti nehotice rade. Onaj

koji laže na način »istiništavnosti« čini tu laž na iskren način, on doista vjeruje da je tako, samo za to nema nikakav dobar razlog. Motiv koji lažljivca vuče na ovu grešku jest njegov osjećaj:

»Ukratko, netko zaključuje da nešto što se na temelju dojma ili osjećaja čini istinito zaista jest istinito, a da se pritom ne potruži pobliže to proučiti. Vrijednost istinitosti ne određuje se pritom na temelju objektivnih činjenica nego na temelju govornikovih osjećaja: nešto je istinito ako imam *osjećaj* da je istinito.« (Str. 14.)

Druga vrsta laži je »laganje kao takvo«, a u okviru koje postoje različite razine s obzirom na namjeru onoga koji laže. Prva razina je »obmana«, koja omogućuje subjektu da jezičnim alatima iskazuje neko činjenično stanje na način da se striktno drži točnosti u svojem izgovoru, dok zapravo time samo izbjegava odgovor. Svendsen kao primjer navodi slučaj Billa Clintona, koji je na pitanje je li imao seksualne odnose s Monicom Lewinsky odgovorio u prezentu kako bi pokušao izbjeći istinu. Međutim, iako je u filozofskoj tradiciji ova vrsta laganja manje moralno upitna od »laži kao laži«, njezin je učinak jednak – laž stvara privid spram stvarnosti. Ono što je ovdje posebno važno naglasiti za laž u odnosu spram činjeničnog stanja jest to da relevantnost činjeničnog stanja objektu laži uvjetuje kontekst u kojem se nalaze onaj koji laže i onaj kome se laže. Upravo zato postoje mnogi konteksti u kojima je laž apsolutno prihvatljiva jer u njima nitko ne očekuje istinu. Svendsen tako navodi niz zanimljivih primjera, a jedan od njih opisuje svakodnevnii sastanak s kolegom koji na pitanje »kako si?«, umjesto s uobičajenim odgovorom »dobro«, odgovara s detaljnom deskripcijom svojih problema s hemeroidima. Jasno je, dakle, da upravo kontekst određuje vrijednost istinitosti na različite načine. S obzirom na to da postoje društvene situacije u kojima ljudi očekuju da ih se laže, lažima se nerijetko pridaje umjeren, a ponekad i neznatan značaj. U tom je smislu potrebno istaknuti da postoje određeni konteksti koji od nas uvjetuju istinitost. Svendsen ih opisuje na sljedeći način:

»Ukratko, možemo reći da lagati znači govoriti nešto što smatramo neistinom u kontekstu u kojem je razumno da drugi očekuju istinu.« (Str. 28.)

Stoga možemo tvrditi da je istinitost ovisna o razumnom kontekstu, ali pod uvjetom da u većini slučajeva imamo odnos s racionalnim agentom koji – isto kao i mi – razumije različite društvene kontekste.

Posljednja forma laganja je »muljanje« (engl. *bullshit*), a odnosi se na subjekt koji govori neistinu i nije ga briga što je istina. Muljanje ne ispunjava vrlinu iskrenosti upravo zato što subjekt zna da ne govori istinu i još ga pritom

nije ni briga za činjenično stanje stvari. U tom smislu, onaj tko mulja zapravo ništa ne skriva, on navodi druge na krivo shvaćanje, tj. nje-mu je isključivo stalo do učinka koji njegov govor ima na one koji ga slušaju. Svendsen tako navodi da neka izjava može biti istinita, ali ujedno i muljanje jer subjekt ne poznaje pravo stanje stvari. Problem ove taksonomije, koji prepoznaje i sâm Svendsen, jest u tome što ne možemo uvijek zaključiti na koji nas točno način netko laže s obzirom na to da ne poznajemo njegove prave motive. Svendsen prikazuje ovaj problem na primjeru Donalda Trumpa, za kojeg kaže da možda čak i možemo zaključiti da nije bio »istinoništavan« jer nikada nije rekao neku laž koja bi za njega bila nepovoljna, no zato nikako ne možemo sa sigurnošću znati je li bio »muljator« ili »la-žljivac«.

Svendsen tako promišljanje prirode laži vodi u smjeru »laži kao laži«, koje analizira iz razli-čitih etičkih perspektiva. Navedene perspekti-ve moguće je podijeliti na one koje zabranjuju laž u potpunosti i one koje opravdavaju laž u određenim okolnostima. Što se tiče teorija koje opravdavaju laž pod određenim okol-nostima, zanimljivo je izdvojiti »jezuitsku teoriju mentalne rezervacije« poradi njezine bizarnosti. Razmotrimo autorovu deskripciju navedenog fenomena:

»Prema tom nauku, nije laž ako čovjek jasno i gla-sno kaže nešto što izolirano jest neistina, ali pritom u sebi ili potiho, da ga nitko ne čuje, nadoda nešto što mijenja značenje te formulacije tako da ona u cjelini više nije neistinita.« (Str. 35.)

Iz potonjeg je vidljivo da bi se ovakva praksa mogla lako zloupotrebjavati. Kako bi prika-zao bizarnost ove teorije, Svendsen navodi da bi to u konačnici značilo da, primjerice, netko na sudu može opravdano reći da nije počinio ubojstvo – i u sebi dodati »otrovom« ili »danas« – jer je ubojstvo izvršeno na neki drugi način i u neko drugo vrijeme. Što se tiče teorija koje zabranjuju laž pod svaku cijenu, posebno se ističe etika dužnosti Immanuela Kanta. Laž je kod Kanta definirana kao

»... neistinita izjava koja se plasira s namjerom da bi se prikazala kao istina.« (Str. 38.)

Za ispravno razumijevanje Kanove teorije va-lja najprije shvatiti da je laž samo i isključivo zakrivanje istine u onom kontekstu u kojem se istina može očekivati. Drugim riječima, iako je svjestan da postoje konteksti u kojima se laž očekuje (npr. u književnosti), za Kan-ta ne postoji podjela na »bijele« i »crne« laži jer nijedna laž ne može biti dovoljno »bijela« da prestane biti »lažna«. Tako, primjerice, u okviru njegove etike postoje mnoge važne po-djele koje uvjetuju sud da je laž uvijek pogreš-na. No najvažnija je ona podjela koja svoje objašnjenje ima u kategoričkom imperativu.

Naime, za Kanta je pogrešno lagati jer laga-njem ne kršimo samo dužnost prema čovjeku kojeg lažemo nego i prema čovječanstvu kao takvom. Takav stav, međutim, ima i svoje pro-bleme, a što je jasno vidljivo iz primjedbe Be-njamina Constanta, koji tvrdi da nitko nema pravo na istinu ako ona može prouzročiti znat-nu štetu. Za potonju je raspravu vezan i po-znati primjer s ubojicom koji traži informaciju o točnoj lokaciji osobe koja se skriva u vašem domu, a vi mu ne smijete lagati. Kantovi ar-gumenti protiv navedenog primjera odnose se na dužnost prema čovječanstvu, ali ovaj put s napomenom da ne možemo znati kakav će učinak istina proizvesti, a što je u konačnici krajnje neuvjeren argument.

Svendsen također tematizira i pozicioniranje »bijelih laži« unutar rasprave o etici laži. Bu-dući da je riječ o lažima kojima se uglavnom koristimo da bismo nekoga utješili ili mu poboljšali raspoloženje, autor ovu vrstu laži analizira u kontekstu paternalizma. Svendsen ispravno primjećuje da »bijele laži« najčešće upotrebljavamo jer smatramo da istina u tom trenutku nije dovoljno dobra. Takav je postu-pak problematičan iz dvije perspektive: (I) s obzirom na to da na taj način učimo sebe lagati, postoji velika mogućnost da će grani-ce »bijelih laži« postati sve šire; (II) »bijelim lažima« zapravo udaljavamo sugovornike od stvarnosti, što za posljedicu ima i stvaranje (daljnjih) lažnih sudova o svijetu. Iz tih je razloga nužno izbjegavati »bijele laži«. Me-đutim, Svendsen navodi da ne treba uvijek ni »sipati iskrenost iz rukava« (str. 55) jer time možemo ispasti odviše grubi.

Svendsen nadalje analizira fenomen »laganja samom sebi«. Samoobmana je doista zani-mljiv fenomen imajući na umu to da je laganje

»... zahtjevno jer morate istodobno u glavi držati dvije misli – onu koja odgovara činjeničnom stanju i onu koja je proizvod laži – no ako povjerujete u svoje laži, u glavi morate imati samo jednu misao.« (Str. 58.)

U tom se smislu »laganje samom sebi« poka-zuje kao »samopomoć«, odnosno kao svojev-rsna tehnika koju lažljivac prakticira kako bi održao svoju misao konzistentnom. Međutim, treba uzeti u obzir i to da se samoobmana ne odnosi uvijek »na samog sebe u vezi sebe«, već se može odnositi i na laži kojima »održava-mo« određeno stanje stvari iz (samo) nama poznatog razloga. Svendsen ovdje navodi primjer osobe koja laže samu sebe da je du-gogodišnji partner ne vara – bez obzira na to što postoje nepobitni dokazi. S jedne strane, radi se o svojevrsnom mehanizmu za održa-vanje stanja stvari u zoni »navike«, dok je s druge strane riječ o mehanizmu za održavanje obmanjujuće slike o nama samima. Drugi je mehanizam posebno zanimljiv jer se kosi s

jednim od temeljnih postulata filozofije općenito, poznatom krilaticom s Apolonova hrama »spoznaj samoga sebe«, koja se postavlja kao imperativ za svakoga tko želi moralno napredovati u životu. Međutim, takva je spoznaja često sputana od strane društva, u kojem smo prisiljeni nerijetko igrati uloge koje nas odmiču od istine. Autor je preciznu analizu samoobmane potkrijepio i primjerom jednog filozofa. Rousseau je, naime, cijeli svoj život proveo u lažima koje si je sâm stvarao kako bi opravdao vlastite postupke i događaje kojima je svjedočio tijekom života. Tako je, primjerice, poznato da je Rousseau ostavio petero svoje djece u sirotištu, i to si opravdavao velikom nadom u Platonov postulat da država treba odgajati djecu, pritom čvrsto vjerujući da djeca iz sirotišta uglavnom završe kao radnici i seljaci, što bi u konačnici značilo da neće odrastati i živjeti tako dekadentno kao on. Svendsen analizira Rousseauova opravdanja i predstavlja situaciju na sljedeći način:

»Najočitiji odgovor na pitanje zašto se Rousseau odrekao svoje djece jest taj da su ona stajala na putu njegova samoostvarenja i uz njih više nije mogao živjeti onako kako je navikao. Rousseau je međutim toliko uvjeren u svoju odličnost, svoju gotovo bezgraničnu dobrotu i čovjekoljubivost, da mu taj očigledan odgovor uopće ne pada na pamet. Kao što piše u *Ispovijestima*, u vlastitim je očima, sve u svemu, najbolji od svih ljudi. Ipak, očito je i u njemu tinjala svijest da je to što je učinio bilo neprihvatljivo. Prepričava zgodu za jednim ručkom kad ga je neka trudnica upitala ima li djece, dobro znajući istinu: 'Odgovorio sam, pocrvenjevši do ušiju, da nisam imao tu sreću'. Očigledno je smatrao da je to što je učinio dovoljno problematično da nije mogao otvoreno o tome govoriti. Priznaje, dakle, da je lagao od srama kako bi izbjegao neugodnu situaciju. Kako je to spojivo s tvrdnjom da je sve u životu podredio istini?« (Str. 63.)

Zadnja se rečenica referira na Rousseauovo životno geslo *posvetiti život istini* (lat. *Vitam impendere vero*), koje poprima sasvim drugo značenje imajući na umu potonji primjer. Ono se, naime, čini kao obična krinka u sjeni koje Rousseau opravdava vlastite životne odluke. Iz navedenoga je primjera jasno vidljivo koliko samoobmana može daleko ići, ali i kakve posljedice ona može imati (npr. Rousseau je ostao potpuno usamljen). Tako se čini da je glavni problem samoobmane nedostatak moralnog napretka osobe koja si ne priznaje vlastite pogreške. Svendsen na tome tragu zaključuje da svi:

»Podliježemo moralnoj obavezi da si govorimo istinu o sebi.« (Str. 65.)

Istina o nama samima često korespondira i s time s kakvim se ljudima družimo. Odnos laži i prijateljstva još je jedna od sfera pojavnosti fenomena koji Svendsen istražuje. Autor u knjizi navodi primjer prijatelja koji priča »lovačke priče«, pa je stoga uvijek skriven

u prijateljskom odnosu. Iako je svima jasno da se radi o neistinitim pričama, nitko nema pravu percepciju o toj osobi koja je ispred sebe izgradila fasadu prethodno navedenog diskursa. Iz toga postaje jasno da takve osobe ne mogu ni biti pravi prijatelji s obzirom na to da ih nitko ne poznaje na dubljoj razini. Takva se »prijateljstva« baziraju na osjećaju koji se javlja kao temporalno ograničeno iskustvo u trenutku izmjene »lovačkih priča«. Veza koja se kreira na temelju opisanog iskustva nije kvalitetna jer joj nedostaje ono što čini pravo prijateljstvo, a to je kritika. Kako bi objasnio važnost koju sfera stvarnosti ima u prijateljstvu, Svendsen nam nudi imaginativnu situaciju u kojoj smo primorani birati između dva zrcala: jedno je zrcalo unaprijedeno tehnologijom i koristi razne filtere kako bi nam poboljšalo izgled, dok je drugo zrcalo posve obično i prikazuje nas onakvima kakvi doista i jesmo. Postavlja se pitanje: koje zrcalo odabrati? Ako odaberemo prvo, nikada nećemo vidjeti sebe u pravom svjetlu. S druge strane, ako odaberemo drugo, jasno ćemo vidjeti vlastite mane. Svendsen zaključuje:

»Isto vrijedi i za prijatelje. Želite li prijatelje koji vam uvijek govore ono što želite čuti, ili prijatelje koji vam govore kako stvari zaista stoje? U prvom slučaju birate ugodan privid, birate odvojenost od stvarnosti.« (Str. 77.)

Naime, laž nas može zavesti na stvaranje neispravne slike o sebi i drugima, kao i na donošenje krivih odluka. Ako se odvojimo od stvarnosti, imat ćemo nerealnu sliku sebe – laž koja može biti nametnuta drugima i tako perpetuirana u nedogled. Ta nerealna slika vrlo nas lako može dovesti u situacije kojima nismo dorasli, u situacije neprestanog sukoba sa stvarnošću. U tom je smislu očigledno da je samoobmana povezana i s »laži u prijateljstvu«. S obzirom na to da loši prijatelji također mogu biti izvor perpetuiranja nerealne slike svijeta, postoji tzv. »prijateljska dužnost« koja potonji odnos čini pravim prijateljstvom. Svendsen će o »prijateljskoj dužnosti« reći sljedeće:

»Kao prijatelj, nemate samo dužnost biti istiniti jer biste općenito trebali biti takvi, nego i zato što prijateljstvo zahtijeva određenu iskrenost. Kao prijatelj, imate zadatak upozoriti svoje prijatelje ako oni, po vašem mišljenju, donose pogrešne odluke ili stječu loše navike. [...] Trebamo prijatelje jer nam je potreban kritički uvid u nas same od ljudi koji nam žele dobro i poznaju nas. Da bi prijateljstvo bilo istinsko, mora se temeljiti na uzajamnoj dobrohotnosti.« (Str. 77–78.)

Nakon što je razmotrio »subjektivne sfere laži«, Svendsen se okreće analizi »društvene sfere laži«, i to tako da svoju pažnju usmjerava na mjesto gdje se ona najčešće pojavljuje, a to je politika. Kako bi došao do odgovora na pitanje »je li, i u kojem slučaju, prihvatljivo

lagati u politici« (str. 81), Svendsen preispituje povijest filozofije politike, i naposljetku ustvrđuje da se filozofija politike uglavnom odnosi prema laži na tri načina:

»1) Laž legitimno ne pripada nigdje, pa tako ni u politiku. 2) Premda je istinitost preporučljiva, treba pribjeći laži ako je ona na korist pojedincu ili državi 3) Laganje je pogrešno, ali u politici mu je katkad nužno pribjeći.« (Str. 81.)

Navedeni odnosi prema laganju imaju svoje zastupnike i u povijesti filozofije, čije teorije Svendsen vješto uspoređuje kako bi dobio preglednu sliku odnosa politike i laganja. U okviru prvog normativnog odnosa, autor navodi Kanta kao zastupnika teorije koja – kao što smo vidjeli ranije – ne dopušta laži čak ni u ekstremnim okolnostima. Platon, Niccolò Machiavelli i Thomas Hobbes spominju se u kontekstu drugog normativnog odnosa, dok se u okviru trećeg odnosa ponajviše tematizira etika odgovornosti Maxa Webera. Problem kojim se navedeni odnosi bave jest odnos laži koje političari izgovaraju u različitim kontekstima. Svendsen na tome tragu analizira (I) odnos političara i naroda, (II) odnos jednog političara s drugim političarima unutar iste zemlje i (III) odnos političara u internacionalnim odnosima, dok naposljetku dolazi do zaključka da se narav laži razlikuje u različitim političkim sustavima i kontekstima. Primjerice, laž se u liberalnoj demokraciji treba izbjegavati u najvećoj mogućoj mjeri jer je za njezino pravilno funkcioniranje »potrebno trenje« (str. 91). Za razliku od liberalne demokracije, totalitarizam aktivno izmiče uporišta stvarnosti stvarajući vlastite sveobuhvatne istine. Stoga ne treba čuditi da pristaše totalitarizma zapravo ne zanima što je »istina«, s obzirom na to da će totalitarizam iznova stvoriti vlastitu istinu. Kako bi objasnio ovaj kompleksan fenomen, Svendsen se referira na Hannu Arendt, koja tvrdi da je totalitarizmu »cilj izbrisati razliku između istine i neistine« (str. 88). U takvoj vrsti režima istina nema vlastitu vrijednost jer je stvarnost ono što režim diktira da jest. U skladu s time, briše se i razlika između privatne i javne sfere, pa tako i život postaje sve usamljeniji. Ovdje je zanimljivo istaknuti kako autor navodi da je isto primijetio i sâm Aristotel, koji je na temelju tadašnjih autoritarnih režima prepoznao tendenciju gubljenja povjerenja u druge ljude, što je nerijetko rezultiralo i time da većina ljudi živi osamljeničkim načinom života. Tomu je tako jer:

»Kada društvo prožima laž, gotovo je nemoguće pouzdati se u išta. Da bismo funkcionirali kao pripadnici društva, potrebna nam je blizina [sebi] jednakih koji vjeruju meni i koji sami zaslužuju povjerenje.« (Str. 90.)

Jasno je kako odnos totalitarizma prema stvarnosti pervertira gotovo svaki odnos u društvu,

no i u liberalnoj demokraciji postoje laži koje su temeljne za »stvaranje stvarnosti«. Takve laži, koje se obično nazivaju »državotvorne laži«, stvaraju sliku o slavnoj prošlosti neke nacije. Zanimljivo je da ova vrsta »kreativnog pisanja povijesti« u određenoj mjeri odgovara Platonovoj »plemenitoj laži«. Naime, narav je takvog fabriciranja stvarnosti funkcionalnost aksiološkog sistema neke države, koja u većini slučajeva ne može funkcionirati ako njezini subjekti vjeruju da je ona građena isključivo na zločinu i sili. Međutim, ovaj problem otvara i razna druga pitanja i nedoumice. Autor tako navodi primjer djece iz Bosne i Hercegovine koja u različitim etnijama uče različito gradivo o događajima iz 1990-ih godina. Svendsen ovdje jasno uviđa kako je ovo

»... savršen recept za potpaljivanje sukoba među tim skupinama.« (Str. 97.)

Iz potonjeg se primjera može zaključiti da je perpetuiranje laži u sferi politike izuzetno opasno jer može dovesti do opetovane netrpeljivosti u multikulturnom društvu. S druge strane, treba naglasiti i to da ljudi nerijetko rado prihvaćaju određene »državotvorne laži« jer one često veličaju »sve pozitivno« u nekoj zemlji, pa stoga ljudi u njih i žele vjerovati. Na tome se tragu postavlja pitanje: je li nečija želja da mu se laže dovoljan uvjet za istu laž? Odgovor je, naravno, niječan jer se ideja liberalne demokracije direktno kosi s laži, s obzirom na to da bi se ona trebala temeljiti na kritici, a kritika ne može postojati bez točnih informacije o događanjima. Autor tako zane-maruje realno-političku sferu, ističući da se previše stvari podrazumijeva pod sintagmom »nacionalnog interesa«. Ovo je zanimljiv sud jer dolazi iz sfere »treba-da« naspram liberalne demokracije, što naravno idealizira situaciju u kojoj se države, a samim time i političari, nalaze. Svendsen upravo zato odbija tezu da su tajne nešto poželjno u politici, a samim time i ideju strateških institucija. Po mom sudu, ovakav je politički zahtjev nerealan jer bi zahtijevao od svih država da se ponašaju na isti način. Ovdje pritom ne problematiziram informiranje građana o svemu što se događa u državi, već to što bi potonje značilo da istu znaju i druge države, zbog čega bi uskoro, vjerujem, nastali problemi jer je politička sfera djelovanja prvenstveno interesna sfera.

Iako je Svendsen uvelike analizirao zaista razne političke događaje i figure vezane za laži u modernoj politici, jedan je političar dobio svoje vlastito potpoglavlje. Riječ je Donaldu Trampu, četrdeset i petom predsjedniku Sjedinjenih Američkih Država. Svendsen je potpoglavlje naslovio »Trump – totalitarni lažljivac u liberalnoj demokraciji« (str. 100), što dovoljno govori o tome zašto je njegovo djelovanje izuzetno zanimljivo za ovu knjigu.

Analiza lika i djela Donalda Trumpa ukazuje na to kako nepovjerenje u nešto što ljudi ne razumiju može dovesti do želje za onime što im je blisko, a to je prvenstveno ton predsjednika kojeg nije briga za činjenice. Najbolji prikaz Trumpova gnušanja spram stvarnosti jest tvrdnja o broju okupljenih na njegovoj inauguraciji. Naime, Trump tvrdi kako je taj događaj svojim prisućem obilježilo čak milijun i pol ljudi, dok je stvarna brojka bila negdje između tristo do šesto tisuća. Dolaskom Trumpa na vlast ušli smo u doba alternativnih činjenica koje diktiraju zbiljnost prema nečijem osjećaju, a ne prema činjenicama kao takvim. To se razdoblje također naziva i dobom »postistine«, koju je Oxfordski rječnik 2016. godine odabrao za riječ godine. Svendsen na tome tragu navodi kako je miješanje vrijednosti i činjenica ono što uzrokuje pomak diskursa iz sfere racionalnog u sferu iracionalnog javnog djelovanja. To je ujedno i pravi razlog pojave fenomena odabira izvora informacija na način da ono što smo pročitali odgovara vrijednostima koje zastupamo. Ova vrsta nahođenja vlastita informiranja proizvodi jasan raskol u suvremenim Sjedinjenim Američkim Državama, pa tako Svendsen navodi studiju istraživačkog centra PEW prema kojoj:

»... 76 % demokratskih glasača na predsjedničkim izborima 2016. izjavilo je da se ne mogu složiti s republikanskim glasačima oko temeljnih činjenica, a isto mišljenje o demokratima imalo je 81 % republikanskih glasača« (Str. 105.)

Donald Trump vjerojatno nije stvorio takvu atmosferu, ali je zasigurno nusprodukt iste. Predsjednik koji laže i o najmanjim sitnicama jasna je uvreda ideji demokracije, a što može poslužiti kao dokaz da nešto s partikularnom demokracijom duboko nije u redu. Autor, primjerice, navodi da je Trump prema istraživanju *Washington Posta* izrekao »više od 25 tisuća neistina« (str. 101) u svojem četverogodišnjem mandatu. No pravi je problem u tome što većina njegovih glasača misli da je Trump iskren s obzirom na to da iznosi tvrdnje iz sfera vrijednosti koje oni sami zastupaju. U analizi odnosa vrijednosti i činjenica, Svendsen dolazi do zaključka kako svaka sfera posjeduje vlastitu logiku, ali sfere činjenica i vrijednosti svoje preklapanje pronalaze u tome što naše vrijednosti utječu na to koje činjenice smatramo relevantnima, dok se krovni problem zapravo nalazi u tome što su ljudi zanemarili mogućnost racionalnog diskursa o samim vrijednostima, a ta mogućnost zasigurno postoji.

Budući da živimo u svijetu u kojemu su laži poprimile veću frekvenciju (i funkciju) nego ikad prije u povijesti, jer većina ljudi živi odvojeno od stvarnosti, Svendsen je u završnom poglavlju upozorio da se svaka ljudska zajednica temelji na međusobnom »povjerenju«. Lažući, mi narušavamo spomenuto povjerenje

i sami sebi stvaramo nezdrave životne navike. Svendsen se na tome tragu referira na Aristotela koji »ističe da se moralni nauk dobrim djelom temelji na tome da imamo pravi osjećaj na pravi način u pravo vrijeme«, a tome će autor dodati:

»Ponavljanjem laži odvikavamo se od pravog osjećaja. I moderna neuroznanost potkrepljuje Aristotelovu tvrdnju. Ponavljanjem laži reduciraju se signali u mozgu koji stvaraju osjećaj nelagodnosti pri laganju.« (Str. 118.)

Kako god, problem nije samo u stvaranju loših navika. On se manifestira i u tome da lažljivac živi u svijetu koji je drugačiji od onog u kojem egzistira većina ljudi, a ako većina ljudi egzistira u svijetu povjerenja, lažljivac »živi u svijetu nepovjerenja« (str. 118). Iako je nedvojbena istina da svi ljudi lažu, Svendsen ističe da je »većina ljudi većinom istinita« (str. 116). Drugim riječima, lažljivac svojim lažima gubi pravo na povjerenje, a to nije odlika kvalitetne egzistencije. Život u kojem ne posjedujemo ničije povjerenje gotovo pa i nije vrijedan življenja s obzirom na to da tek onda nemamo nikakvu mogućnost za sudjelovanje u stvaranju daljnje stvarnosti. Stvarnost u tom slučaju doista postaje nešto što se događa.

Za kraj, imam potrebu naglasiti da sam uz svega nekoliko misaonih intervencija pokušao ostati vjeran tekstu koji to svojom kvalitetom nesumnjivo i zaslužuje. Prvenstveno treba naglasiti da je *Filozofija laži* izuzetno kvalitetno napisana knjiga koja se ne postavlja kao neprijatelj vlastitom čitatelju. Iz toga razloga, ali i zato što se radi o preciznoj i slikovitoj analizi, ovu knjigu mogu preporučiti svima, od filozofskih eksperata do onih koji se nikada nisu susreli s filozofskim tekstom, bez obzira na njihovu razinu poznavanja filozofije, vjerujući da će uživati u čitanju ovog djela, koje u sažetom obliku uspijeva kvalitetno predstaviti izuzetno komplicirani fenomen s kojim se sve više susrećemo u našoj svakodnevnici. Upravo taj moment laži »kao fakt naše svakodnevnice« treba biti i glavni motiv za čitanje ovog djela jer nas ono prvenstveno potiče na pojačanu odgovornost spram iste.

Jakov Erdeljac